

HAÇLILAR İLE MÜCADELEDE MENBİC ve EMİR BELEK

MENBIC AND EMIR BELEK IN STRUGGLE WITH CRUSADERS

İlhan ERDEM*

Makale Bilgisi Article Info

Başvuru: 5 Temmuz Ocak 2018 Recieved: July 5, 2018
Kabul: 1 Ağustos 2018 Accepted: August 1, 2018

Özet

Tarih boyunca insanlığın kaderini etkileyen önemli olayların yaşandığı Suriye coğrafyasında bu durum, Ortaçağ başlarında ve Haçlılar çağında da devam etmiş bilhassa Miladi XII. asırda Türk tarihini çok yakından etkileyen hadiseler cereyan etmiştir. Çalışmamızda Miladi XII. asırda Kuzey Suriye’de bilhassa Menbic bölgesinde yaşanan ve günümüze kadar yansımakla beraber sonuçları üzerinde fazla durulmamış hadiseler ile dönemin bu güne pek yansımamış kahramanı Artuklu Emiri Belek ve onun çabaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Menbic, Emir Belek, Haçlılar, Kuzey Suriye, Haleb.*

Abstract

During history in geography of Syria, which in significant incidents affecting fate of humankind was existed, this situation lasted both inception of Middle Age and periods of Crusaders, especially events which affected very closely history of Turk in the Gregorian Calender XII. century. In our study events, which took place in the Gregorian Calender XII. century in North Syria, especially in area of Menbic and have reflected on nowadays together with have not been put emphasis on conclusions, Belek, Emir of Artuklu, being the period of hero, who has not been reflected on this day and endeavors of him are discoursed.

Key Words: *Menbic, Emir Belek, Crusaders, North Syria, Haleb.*

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, ierdem@ankara.edu.tr

Anadolu, Suriye ve Mezopotamya (Irak) coğrafyalarının kesiştikleri bir mekânda Orta Fırat bölgesinin aşağı bölümünde nehre 10-15 km'lik bir mesafede kurulmuş olan Menbic, verimli ovaları, yetişen ürünleri (pamuk, zeytin vs. pamuklu dokumaları) ve stratejik konumuyla tarih boyunca tarihin seyrine etki eden önemli olayların, savaşların mekânı olmuştur. Coğrafi olarak Anadolu-Suriye sınırında olmakla Halep kenti ile ilişkili iken tarihi yönden de aynı kaderi yaşamıştır. M.Ö. 2000'lerin başından itibaren Babilliler bölgeye ilgi duymuş ve genişleme stratejileri çerçevesinde yörenin hâkimiyeti anlamında Halep merkezli Yamhad Krallığı ile çatışma içinde olmuştur. Ardından M.Ö. 1700'lerde Anadolu'da kurulan Hititler, verimli ovalara sahip Kuzey Suriye'ye yöneldiler ve Hattuşili'nin torunu Murşili Haleb'i ele geçirerek yıktı ve Yamhad Krallığı'na son verdi (M.Ö. 1590'larda).²

Hititler çağında Babil ile birlikte Haleb'in de yıkılması bölgedeki siyasi yapıyı tümünden değiştirdi. Bölgenin siyasi açıdan parçalanması, sosyal yapının bozulmasına ve iktisadi felaketlere yol açtı. Olumsuzluk ortamında göçler, istilalar ve kıtlıklar birbirini izledi. Nihayet M.Ö. 1500'lerde Asyalı bir kavim olan Hurriler bölgeye geldi ve Haleb-Menbic hattı ile Urfa-Halep hattı arasında Kuzey Suriye merkezli Mittani devletini kurdular. Hurriler ve Mittaniler Anadolu da dâhil bölgede inanç, kültür, sanat ve iktisadi alanlarda bugüne kadar gelen kalıcı etkiler bıraktılar. Hititler ile çoğu zaman müttefik olan bu halk, Asur saldırılarına uzun zaman direndiler ise de I. Salmanazar (yk.1274-1244) döneminden itibaren dirençlerini kaybedip siyasi ve hukuki gücünü büyük oranda yitirdi. Ortaya çıkan irili ufaklı varisleri ise Anadolu-Mısır ve Mezopotamya güç dengesi arasında yaşamaya çalıştılar.³

Kuzey Suriye ve Menbic, M.Ö. 1200'lerden sonra bir dönem batıdan gelen denizci kavimlerin istilalarıyla karşılaştıysa da daha çok Mezopotamya-Asur kontrolünde kaldı. Bir dönemde Geç Hitit çağına tanıklık etti. M.Ö. 1000'li yıllardan itibaren de Aramî, İbranî ve Arap kabilelerinin nüfuzu hissedildi.

Pers ve Helenistik çağlarda (M.Ö. 6-3.yy) Suriye'nin kuzeyi uluslararası istikrar ortamının sağlanması ile artan ticaretten olumlu olarak etkilendi. Yeni kentler inşa edildi, mevcutlar imar edildi. Nüfus olarak da Anadolu, Makedon, Yunan unsurlar olan önemli sayıda göçmen geldi. Ancak bölge geneline

² Marc Van de Mieroop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi*, çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara, 2006, s.128-150; E. Honigman, "Menbic", *İA*, C.VII, İstanbul, s.704 vd.

³ Mieroop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi*, s.150-192.

bakıldığında Mezopotamya da dâhil bölgede güçlü bir Sami (özellikle Arap) nüfusu baskısı ortaya çıktı. Palmir (Tedmur) gibi küçük Arap Emirlikleri görüldü. Mezopotamya'nın bölgesel liderlerinin ortadan kalkması ile Selevkoslar çağında Suriye ve Anadolu öne çıktılar.⁴

Roma çağı, Suriye ve Menbic açısından çok hareketli ve değişken bir dönem olmuştur. Ticaret ve üretim her zamankinden daha fazla arttı. Halkın refah düzeyi belli oranda iyileşti. Bölge İpek yolu ticaretinin önemli bir parçası haline geldi. Buna karşılık yerel güçler ciddi baskı altında tutuldu. İmparatorluk dönemiyle birlikte bölge genel olarak Roma'yı ve ordusunu finanse eden eyaletlere dönüştü. Masrafları artan imparatorluğun bu dönemde en büyük düşmanları Kuzey Barbarları (Germenler) ve Doğu'da Partlar idi.

Turani bir kavim olan Partlar; İndüs Nehri'nden Sirderya'ya, Hazar'ın kıyısından Fırat'a Mezopotamya'ya uzanan güçlü bir devlet kurmuşlar ve M.Ö. I. asrın ortalarından itibaren ciddi olarak Anadolu-Mezopotamya ve Suriye hattında hâkimiyet savaşı içinde olmuşlardır. Bilhassa '*Kuzey Suriye Hattı*' Akdeniz'e ulaşmada İpek yolu ve Basra üzerinden gelen Baharat ticareti açısından kritik bir role sahip olması dolayısıyla çok önemlidir. Partlar bu koridoru sürekli zorlamışlar, bu uğurda yerel güçlerle işbirliği yollarını aramışlar ve Romalılar ile de çatışmışlardır. Roma hâkim çıkarlarına ciddi zarar vermişlerdir. Dünya krizlerinin yaşandığı ve dolayısıyla siyasi, ekonomik ve dini keskin dönüşümlere şahit olunduğu görüldü. M.S. 3. ve 4. asırlarda da Menbic ve yöresi gelişmelerden etkilenmiş, Hıristiyanlığın Monofizit merkezinin önemli bir merkezi haline gelmiştir.⁵

M.S. 5. asırdan itibaren Bizans ve Sasani Devletleri arasında Doğu Roma'ya bağlı sınır ve tampon bölge konumunda kalan Kuzey Suriye ve Menbic sürekli akın ve yağmalara maruz kalmış ve bunlardan olumsuz etkilenmiştir. Zaman zaman yörenin hâkimiyetini tutan Sasaniler'den Hüsrev Perviz buraya bir ateşgede yaptırmış ve adını da 'Manbik' koymuştur. Yerel halk da bu ibareyi Menbic olarak ifade etmiştir. M.S. 6. ve 7. asırlardaki saldırılar sonucu yörede nüfus azalmış, Menbic çok inançlı ve kültürlü merkez haline gelmiştir. Bu dönemde yörede Antakya öne çıkmıştır. Urfa'nın da az da olsa etkisi mevcuttur.

⁴ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C.I, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1987, s. 109 vd.

⁵ Eric H. Cline-Mark W. Graham, *Antikçağ İmparatorlukları*, çev. Ekin Duru, Say Yay., İstanbul, 2017, s. 305 vd.

Uluslararası siyasi ve ekonomik yapılarıdaki bozulmaların da etkisiyle ticaret küçülmüş ve yerelleşmiştir. Bu tablo çatışmaları ve göçleri arttırmıştır. M.S. 3 asırdan itibaren Arabistan ve Yemen üzerinden yoğun Arap göçleri Mezopotamya ile birlikte Suriye’de de demografik yapıyı ve nüfus dengesini değiştirmiş; Irak’ta Hire, Suriye’de de Gassani Arap Emirlikleri kurulmuştur. Menbic ve Kuzey Suriye koridoru da bu yaşananlardan etkilenmiş, yörede Arap nüfusu artmıştır.⁶

Bölge, İslamiyet’in yayılışı sırasında Hz. Ömer zamanında İyaz b. Ganem komutasındaki Müslüman ordusu tarafından Miladi 637 yılında ele geçirildi. Menbic ve çevresi bu fetihten günümüze kadar bazı fasıllar dışında Müslümanların elinde kaldı. Bundan sonra Bizans karşısında bir sınır kasabası olarak işlev gördü ve askeri üs olarak kullanıldı. Bunun yanında Ortaçağ boyunca İpek yolu ticaretinde stratejik koridor konumunu korudu. İdari olarak da Sugûr ve Avâsım bağlamında önce Kinnesrîn’e, Harunürreşid devrinde de Haleb’e bağlandı. Abbasi çağının önemli bir askeri üssü olan Menbic ve çevresine bu devirde Horasanlı ve Orta Asya’dan yeni savaşçılar getirilerek yerleştirildi. Üretim ve ticaret açısından ise eski dönemlere kıyasla fazla bir değişiklik olmadı. İslam medeniyetinin parlak devrinin nimetlerinden bu yöre de nasibini aldı.⁷

İslam dünyasında siyasi parçalanmanın hızlandığı 10. asrın başlangıcında Menbic ve yöresi de gelişmelerden olumsuz etkilendi. Coğrafya yerel güçlerin mücadele alanı oldu. Üretim düştü. Ticaret azaldı. Yine de bazı şeyler yolunda gidiyordu. İslam coğrafyacıları dönemin bu acıklı durumunun en gerçekçi tanıklarındırlar. Yörede doğmuş olan ve İslam dünyasının en büyük coğrafyacılarından olan Nusaybinli İbn Havkal’e göre Menbic, Antik dönem ve Romalılar’a ait eski eserleri olan, müstahkem bir şehirdir. Ovaları verimli, çarşıları meşhurdur. Ovalarında pek çok ürün yetişir. Zeytinyağı, ceviz ve fıstık en ünlüleridir. Çok iyi üzüm yetişir ve kurutulup Halep’e gönderilir. Ayrıca susam, pekmez, fıstık ve ceviz karıştırılarak İslam dünyasında Buhara dışında eşine rastlanmayacak lezzette bir tatlı da imal edilmektedir. Yazarın devrinde sugurdan sayılan Menbic, Malatya’ya 4 gün ve Haleb’e 2 günlük yoldur. Yöredeki son durumu anlatan coğrafyacımız, Suriye’nin büyük bölümünün

⁶ Abû'l-Farac, C.I, s.135 vd.; Cline, *Antikçağ İmparatorlukları*, s. 397 vd.

⁷ Vâkıdî, *Fütûhu’s-Şam*, çev. Hasan Gülşen, Nüve Kültür Merkezi, İstanbul, 2016, s. 329 vd.; Belâzurî, *Fütûhu’l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Ankara, 1988, s.188 vd.; Demirkent, “Mebic”, *DİA*, C.XXIX, s.123 vd.

Bizans'a haraçgüzar olduğunu, Kuzeyi'nin ise doğrudan Rumlar'ın idaresinde olup Müslümanlar'ın çoğunun cizye vermeye razı olarak topraklarında kaldıklarını belirtir. Bu rezilliğin sebebinin de liyakatsiz ve soyguncu idarecilerden kaynaklandığını ekler. Gerçekten de Ahmed b. Tolun tarafından ele geçirildiği 870'li yıllarda Menbic yöresinin en müreffeh dönemlerinden birini geçirdiği siyasi ve iktisadi olarak ezeli düşmanına üstünlük sağladığı anlaşılır ki İbn Havkal da Menbic'e ait başlangıçta zikrettiğimiz son derece olumlu göstergelerin bu döneme ait olduğu görülmüştür.⁸

Dönemin tanıklarından İstahri de Menbic'i bereketli bir şehir olarak ifade ederken tarımın da elverişli olduğunu ilave eder. Yazara göre halkı Arap olup kent Buhturî gibi İslam ve dünya edebiyatının en güzide şairlerinden birinin de vatanıdır.⁹

Onuncu asrın ikinci yarısından itibaren Menbic ve yöresinin kaderi dünya şartlarının da etkisiyle değişmeye başladı. Asırlardan sonra Bizans tekrar gözüktü. Yöre, Şam'a kadar imparatorluğun denetimine geçti. Müslümanlar ise Halep Mirdâsî Emiri Seyfûddevlle ile cevap vermeye çalıştı. Menbic ve çevresi çatışma alanı haline geldi. Kent birkaç kez kuşatıldıktan sonra Miladi 974 yılında Ioannes Çimiskes tarafından ele geçirildi. Mirdâsîler'in yönetiminde kent sınırdaki gaza ruhunun yeniden canlandığı mekân oldu. Bu dönemde Bizans'a karşı savaşmak ve yurt sahibi olmak düşüncesiyle Oğuz-Türkmen unsurları da bölgeye geldiler. Yörede İslam dünyasıyla birlikte yeni bir çağ başlıyordu.¹⁰

Oğuz Türkleri'nin hareketi ile 1040 yılında Horasan'da kurulan Selçuklu Devleti çok kısa bir sürede İslam Dünyası'nın merkezi bölgelerine hâkim olmuş ve Müslümanlar'ı tek bir bayrak altında birleştirmişti. İslam Dünyası'nın merkezi gücü olarak Bağdat'a hâkim olup Fatimîler'i gerilettikten sonra Bizans ile de Anadolu'da olduğu gibi Suriye'de de çatışmaya girmişti. Daha 1060'larda Türkmen grupları Kuzey Suriye ve Menbic hattında toplanmışlardı. Bizans'ın müdahalesi Malazgirt savaşı ile sonuçlanmış ve imparatorluk uzun bir süre bölge siyasetinden çekilmiştir. Ardından Melikşah devri ile birlikte Suriye büyük

⁸ İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay., İstanbul, 2014, s.162-163.

⁹ İstahri, *Ülkelerin Yolları*, çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2015, s.69 vd.

¹⁰ Abû'l-Farac, C.I, s.266 vd.; İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağrakça, İstanbul, 1987, s.518 vd.; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 2011, s. 265 vd.; E. Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, İstanbul, 1970, s.97 vd.; Demirkent, "Menbic", *DİA*, c.XXIX, s.123 vd.

oranda Selçuklular'ın denetimine girdi ve Türkmenler ile doldu. Ancak o sırada Musul'da hâkim yerel bir güç Hamdanî-Ukayliler Menbic'i ele geçirmişti. 1080'li yıllarda Selçuklu Devleti'nin genişleme sürecinde Kuzey Suriye-Akdeniz hattında çatışmalar hızlandı. Yeni fethedilen Anadolu'da kurulan Türkiye Selçukluları da bölgede söz sahibi olmak için Suriye'ye yönelmişti. Taraflar 1084-86 yılları arasından Menbic-Hatay arasında çok yoğun çatışmalar içinde oldu ve bu olaylar bölgenin yazgısını etkiledi. Dönemin Musul hâkimi Müslim b. Kureyş, Malazgirt sonrası karışık ortamda Fırat'ı geçerek Menbic'i almış Haleb'e kadar ilerlemişti. Hedefinde ise Antakya var idi. Suriye'deki Selçuklular ise Fatimî baskısı altında ülkenin kuzey kısmını ihmal etmişti. Öte yandan bölgede etkin olmak isteyen Süleyman Şah, Türkiye Selçukluları adına hamle yaparak (Bizans'ın da yönlendirmesi ile olabilir) Çukurova'yı ele geçirdikten sonra beklenmedik bir şekilde Antakya'yı ele geçirdi (Aralık 1084). Bu beklenmedik hamle yörede gerilimi arttırdı ve çatışmalar hızlandı. İlk Musul hâkimi Müslim itiraz ederek Antakya hâkimiyeti için Süleyman Şah ile karşılaşmayı göze aldı. 1085 Haziran ayında Haleb yakınlarında "Afrin Çayı" üzerinde bulunan Kurzahil mevkiindeki savaşı Süleyman Şah kazandı ve Müslim saf dışı kaldı. Böylelikle Basra'dan Akdeniz'e, Irak'tan Kuzey Suriye koridoru yoluyla Haleb ve Antakya'ya uzanacak Arap Melikliği doğmadan ortadan kalktı. Şimdi Süleyman Şah'ın önünde Haleb kenti bir gelin gibi duruyor ve sahibini çağırıyordu. Haleb'e sahip olmak demek Suriye'nin yarısını kontrol etmek anlamına geliyordu. Aynı sıralarda Büyük Selçuklular, Diyar-ı Bekir bölgesi ile ilgilenmekle beraber Kuzey Suriye'deki gelişmeleri de yakından takip ediyorlardı. Dımaşk'a hâkim Melik Tutuş'un ilk başlarda kuzeydeki gelişmelere karşı kayıtsız olduğu anlaşılıyor. Ancak ünlü Türkmen beylerinden ve Melikşah'ın emirlerinden Artuk Bey'in Suriye Meliki'ne katılması güç dengelerini değiştirdi. Tutuş, Haleb'e talip oldu. Anlaşamayan taraflar Melikşah'ın ikazına rağmen 5 Haziran 1086'da Haleb'e 10 km. kadar yakındaki Ayn Seylem civarında karşılaştılar ve Çubuk Bey gibi saf değiştiren bazı Türkmen kuvvetlerinin etkisiyle çok şiddetli geçen savaşı Tutuş kazandı ve Süleyman Şah hayatını kaybetti. Vaziyet yöre için olduğu kadar Anadolu Türkleri için de çok karanlık idi. İşte bu nazik ortamda harekete geçen Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah; Urfa'yı, Haleb'i ve Antakya'yı ele geçirerek Fırat'tan Akdeniz'e uzanan kritik 'Kuzey Suriye Koridoru'nu doğru bir politika ile imparatorluğa bağladı. Anadolu ve Suriye'deki iki Meliklik ise kendi sınırlarına çekildiler. Menbic ve yöresi ise Haleb'e bağlanarak Melikşah'ın valisi Kasımuddavle Aksungur'un yönetimine bırakıldı. Sorun çözülmüş gibi

gözüküyordu. Ancak Büyük Selçuklu hükümdarının beklenmedik bir şekilde 1092 Kasım ayında vefatı, sadece Menbic yöresi için değil, tüm bölge hattı İslam dünyası için bir felaket oldu. Saltanat mücadelesi ve iç karışıklıklar büyük can ve mal kaybına sebebiyet verirken hemen 1090'ların ortalarında başlayan Haçlı Seferleri durumu daha da ağırlaştırdı, adeta üzerine tuz biber ekti.¹¹

Haçlı Seferleri öncesi Tutuş'un Halep ile birlikte Menbic'i ele geçirmesinin (1094) ardından Büyük Selçuklu Sultanlığı tahtına oturmak için verdiği mücadeleyi kaybetmesi Suriye'de büyük bir iktidar boşluğu doğurdu. Halefleri bu boşluğu doldurmada yetersiz kaldı. Bu vasatta 1096 yılında İstanbul'a gelen Haçlı orduları 1097 baharında İznik'i alıp Türkiye Selçuklularını ve Türkler'i buradan çıkardıktan sonra 1098 yılı içerisinde Suriye sınırına ulaşarak Urfa ve Antakya'yı ele geçirip Kontluk ve Prenslikler kurdular. Ardından 1099'da Kudüs'te Krallık ilan edildi. Müslümanlar büyük bir katliama uğradılar. Haçlılar birkaç yıl içinde Suriye sahillerinin büyük bölümünü kontrol ettiler. Selçuklular ve Türkmenler Dimaşk ve Haleb'te tutunabildiler. İç karışıklık içindeki Büyük Selçuklular'ın geç gelen desteği, Türkler'in ancak Suriye'nin iç kısımlarında tutunmalarına yardımcı olabildi. Yardımlar, genelde Musul, Mardin ve Ahlat üzerinden yapıyordu. Haçlılar da Müslüman saldırılarını genelde kendi arazileri dışında karşılamaya çalışıyorlardı. Bu sebeple çok önemli bir stratejik coğrafya haline gelen Kuzey Suriye koridoru ve bu koridorun kontrolü hayati bir konu haline gelmiştir. Menbic ve çevresinin de bir hayli önemi artmıştır. Ayrıca bölgede artan nüfusun beslenmesi açısından da hayati bir merkez haline gelmiş, sık sık Haçlılar'ın talan ve yağmalarına maruz kalmıştır. Haçlılar, çok istemelerine rağmen Menbic'i bir türlü ele geçirememişler ve bu durum Haleb'in Müslümanlar'ın elinden çıkmamasını doğurmuş ve Türkler'e mücadele azmi vermiştir.¹²

Haçlılar ile mücadelede bilhassa XII. asrın ilk çeyreğinde mücadelecî kişiliği ile Anadolu ve Suriye tarihinde büyük rol oynamış ve Müslümanlar'ın gözünde

¹¹ Değerlendirme için bkz: O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984, s.37 vd.; C. Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Y. Moran, İstanbul, 1973, s.16 vd.; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara, 1989, s.35 vd.; Kaynaklardan karşılaştırmak için bkz: Abû'l-Farac Tarihi, C.I, s.292 vd., İbnü'l-Esir, *El-Kamil*, C.IX, s.361 vd.

¹² S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.I, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1986, s.135 vd.; Carole Hildenbrand, *Müslümanlar'ın Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2015, s.108 vd.; Ali Sevim, "Suriye Selçuklu Melikliği", *Türkler*, C.VI, Ankara, 2012, s.764 vd.

kahramanlaşmış bir şahsiyet olan Nûrüddevle Belek, ünlü Türkmen beyi Artuk'un torunu idi. Babası Behram Bey, güçlü bir siyasi kişilik değildi. Belek, küçük yaştan itibaren amcaları Süleyman ve İlgazi'nin yanında yetişti. Dedesinin Alp Arslan hizmetinde çeşitli seferlere ve Malazgirt savaşına katılmasının ardından oğullarıyla birlikte 1073-4 yılları arasında Anadolu Selçukluları'nda da hizmetlerinde bulunduğunu biliyoruz. Daha sonra Irak ve Arabistan coğrafyalarında Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah adına faaliyetlerde bulunan Artuk Bey, 1085'ten sonra Tutuş'un maiyetine katılmış ve Kudüs Artuklu ailesine iktâ edilmiştir. Tutuş'un Büyük Selçuklu sultanlığı tahtı için verdiği mücadelede Artuk'un oğulları da aktif olarak katılmış ve bu sayede Hısn-ı Keyfa, Mardin, Meyafarikin ve Suruç gibi merkezler Artuklu ailesinin eline geçmiştir. Emir Belek de bu meyanda amcası Sökmen'den Suruc'a tevarüs etmiştir. I. Haçlı Seferi sırasında Antakya kuşatmasına (ikinci) katılan Belek, öte yandan bir haçlı Kontluğu'nun kurulmasına engel olamamış ve sahibi olduğu Suruc'u da Haçlılar'a kaptırmıştır. (1098-99) Dönemin tanığı bir Süryani tarihçisi Suruc'un o tarihler içinde birçok Müslüman ve Hıristiyan nüfusla birlikte namılı tüccarların yaşadığı zengin ve kalabalık bir şehir olduğunu, birçok köyü ve vadisi olduğunu ifade ile kentin kıymetini bize gösterir.¹³

Bu dönemde Kuzey Suriye koridoru ve Menbic ile birlikte yukarı Fırat bölgeleri Hısn-ı Mansur, Malatya, Harput vb.; el-Cezire ve Urfa çevresi de büyük bir zenginliğe ve refaha sahiptir. Belek, Suruc'u kuşatmak için çok çaba sarf etti. Amcası Sökmen ile birlikte Franklar'a ağır zayıat verdirdiyse de ele geçiremediler. Emir Belek, amcası Sökmen'in ölümünden sonra Musul ve Bağdat arasında faaliyetlerde bulundu ve Selçuklu hizmetinde yararlılıklar gösterdi. 1105 yılında Musul valisi Çökürmüş ile birlikte Haçlılar'a karşı başarılı bir harekât gerçekleştirdiler. Bu tarihten sonra diğer amcası İlgazi'nin hizmetinde gördüğümüz Belek, ataklığı ve enerjisi ile çok yararlı olmuş, 1110 yılındaki Selçuklu sultanı Tapar'ın emriyle oluşturulan Musul valisi Mevdûd'un idaresindeki Haçlılar'a karşı Selçuklu ordusunda yer almış ve Ahlat Emiri Sökmen el-Kutbi tarafından talihsiz bir şekilde tutuklanıp Muş bölgesinde bir kaleye hapsedilmiştir. Sökmenli hükümdarının ölümünden sonra serbest kalan ve Mardin'de İlgazi'nin hizmetine giren Emir Belek, muhtemelen hapiste iken tanışmış olduğu Harput-Bingöl civarının hâkimi Çubuk oğlu Mehmet Bey'in

¹³ I. ve II. Haçlı Seferleri Vekaynamesi, çev. Vedii İlmen, İstanbul, 2005, s. 16 vd.; Ali Sevim, "Artuklu Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri", *Belleten*, C. XXVI/101 (Ocak 1962), s. 121, vd.; M. Halil Yınanç, "Belek", *İA* (MEB), C.II, İstanbul, s.468-469.

ölümünün ardından bölgeye gelerek Harput hariç bölgeyi zapt etmiş ve Palu'yu emirlik merkezi yapmıştır. O, kısa sürede yörede söz sahibi olduktan sonra hâkimiyet alanını Mengüçlüklü arazisine doğru ve Yukarı Fırat havzasına kadar genişletme çalışmaları içinde oldu. Nüfuzunu Malatya civarına kadar genişletti. O sırada Malatya'da I. Kılıç Arslan'ın oğullarından Tuğrul Arslan hâkim idi. Yaşı küçük olduğu için annesi Ayşe Hatun ve ümeradan İl-Arslan Melikliği yönetiyorlardı. Ancak Danişmendliler'in saldırı ve baskısı altında dirençleri zayıflayınca Ayşe Hatun yeteneği ve kahramanlığı dillere destan olan Belek ile temas kurdu ve onunla evlendi. Artuklu Emiri, bu olaydan sonra Malatya'ya giderek Tuğrul Arslan adına Melikliği 1124 yılındaki ölümüne kadar Atabeg rütbesiyle yönetti. 1115 yılında da Harput'u alarak Orta Fırat bölgesinin en güçlü emiri oldu. Artuklu Beyi'nin bundan sonraki hedefi, fetihlerden ziyade sahip olduğu coğrafyada yolların emniyeti, ticaretin geliştirilmesi için çalışmaları oldu. O, bilhassa İpek Yolu'nun Azerbaycan-Erzurum hattıyla başlayan Anadolu bölümünde Erzincan-Kemah-Harput-Malatya-Samsat-Birecik-Menbic-Haleb güzergâhının korunması ve geliştirilmesi için mücadele verdi. Güvenliği tehdit edenlere karşı etkili önlemler aldı. Ancak Halep'te yaşanan gelişmeler, Emir Belek'in kurduğu sistemi tehdit ediyordu. Yeni mücadele sahası Halep-Azaz-Menbic sahası olarak görülüyordu.¹⁴

Haleb'i kurtarmak ve Antakya-Urfa Haçlıları'nın baskısını hafifletmek için Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın Emir Porsuk komutasında gönderdiği ordu, Dımaşk hâkimi Tuğtekin ve İlgazi gibi yerel hâkimlerin ihaneti sonucu 1115 yılı 14 Eylül'ünde Tell-Danis bölgesinde Franklar karşısında tuzağa düşüp hezimete uğrayarak imha edildi. Bu hadise, Kuzey Suriye hattında Haçlılar'ın konumunu daha da güçlendirdi. Bilhassa Antakya Prensi Roger'in prestiji doruk noktasına ulaştı. Artık Haleb'in alınabileceğine inanıyordu. Nitekim bölgedeki gelişmeler de Prens Roger'in yolunu açıyordu. Suriye Selçuklularının Haleb kolu çok zayıflamış ve kölelerin eline geçmişti. İyi yönetilemeyen kent, ekonomik açıdan da çok zor bir duruma düşmüş, adeta Haçlılar tarafından ambargo altına alınmıştı. Azaz ve Menbic'in ünleri, şehri ayakta tutuyor olmasına rağmen bu durum kalıcı bir çözüm olmaktan uzaktı. Bu ortamda Haçlılar'ın (bilhassa Antakya) beraberlikleri artmış, esir aldıkları Müslümanlar'a akıl almaz işkenceler uygulamaya başlamışlardı. Cihad duygusunun doğmasına zemin hazırlayan bu gelişmeler ortamında Emir Belek,

¹⁴ I. ve II. Haçlı seferleri Tarihi, s. 20 vd.; M. H. Yınanç, "Belek", İA (MEB), C.II, s.469; Abû'l-Farac Tarihi, C. II, s.351 vd.; Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, C.II, s. 108 vd.

bütün gücüyle Menbic-Haleb hattını açık tutarak Müslümanlar'ın ihtiyacını karşılamaya ve maneviyatını yükseltmeye çalışıyordu. Bu konuda amcası İlgazi ile işbirliği halindeydi. İşbirliğinin sonucu, Artuklular'ın Kuzey Suriye Menbic-Haleb hattındaki nüfuz ve siyasi gücü arttı. Halepliler, kurtarıcı olarak Mardin hâkimi Melik İlgazi'yi kente davet ettiler. Hemen kente giden İlgazi (1117) kentte güvenliği sağladıktan sonra halkın durumunu düzeltmeye çalıştı. Kenti ekonomik anlamda rahatlatmak için Antakyalılar ile anlaşmaya çabaladı. Emir Belek de amcasına destek veriyordu. Tedbirler kısmen işe yaradı. Ancak Haçlı saldırıları durmuyordu. Dımaşk'tan da yardım gelmesini engelleyen Haçlılar, en son Azaz Kalesi'ni de ele geçirdiler. Haleb, kuzey ve batıdan tam olarak kuşatılmıştı. İlgazi ümidini yitirmedi ve direndi. Haleb'e Balis ve Menbic'ten yardım gelebileceğini biliyordu. Bu ümitsiz ortamda Mardin'e giden Artuklu Emiri, Anadolu Türkmenleri'nden ve bilhassa Emir Belek vasıtasıyla çok sayıda asker topladı. Bu zamanda Muhammed Tapar'ın ölümü Türkler'i ve Müslümanlar'ı büsbütün başsız bırakmıştı. İlgazi ve yeğeni Emir Belek Haçlılar'a karşı Müslümanlar'ın yegâne koruyucusu durumundaydılar. Bilhassa Haleb'te son ümitleriydi. Sonunda İlgazi ve Belek'in orduları Tell-Afrin bölgesinde 1119 Haziran ayında tarihe 'Kanlı Meydan' olarak geçen çok tarihi bir savaş kazandı. Haçlılar dağıldı. Antakya bir daha kendine gelemedi. Haleb'in yanı sıra Suriye ve Anadolu Türklüğü dahi kurtuldu. İlgazi ve Emir Belek, İslam dünyasının yeni 'Gazi ve Mücahitleri' oldular. Her yerde şenlikler yapıldı. Halife, Mardin hâkimine 'Necmeddin' lakabını verdi. Haçlılar bu zafere karşılık Menbic yöresini yağmalayarak küçük bir karşılık verdiler. İlgazi'nin 1120'deki yeni harekâtı ise tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Hatta Haçlılar bazı kaleleri geri kazandılar. Bu başarısızlıkta şüphesiz yeğeni Emir Belek'in o sırada kuzeyde Trabzon-Ermeni hattında meşgul olması da etkili olmuştur.¹⁵

İlgazi ve Emir Belek, Haleb-Menbic hattında halkın durumunu düzeltmek için yeni tedbirler aldı ve bazı vergileri kaldırdılar. Bölgede günlük hayat yeniden canlandı. Ancak Haçlılar ve bilhassa Urfa Kontu Joscelin Menbic-Balis hattında saldırılarını yoğunlaştırmış, çiftçilerin mahsullerine el koyup yurtlarını ateşe verdi. Halepliler'in durumu Kudüs'teki Kral II. Boudouin'e şikâyet ettiler ise de herhangi bir sonuç alamadılar. Müslümanlar ne kadar haraç ödediyse de

¹⁵ Kemâlüddin İbnü'l-Adîm, *Zubdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb'te Selçuklular*, çev. Ali Sevim, TTK, Ankara, 2014, s.123-145; *Urfalı Mateos Vekaynamesi 952-1136 ve Papaz Grigor'un Zeyli 1136-1162*, çev. H. Andreasyan, TTK, Ankara, 1987, s. 253 vd.; Runciman, *Haçlı Seferleri*, C.II, s. 119-127.

Haçlılar'ı memnun edemediler. Çünkü İlgazi Kafkasya'da Gürcüler'e mağlup olmuştu.¹⁶

Artuklu Beyleri Emir Belek ve İlgazi 1122 yılında tekrar Kuzey Suriye'de görünürler. Haleb ve çevresini koruma altına alırlar. Görünüşe göre bu hareketin gerçekleşmesini yöredeki Müslümanlar'ın ne kadar zor durumda olduklarını, adeta Haçlılar'ın insafına terk edildiklerini bilen Belek istemişti. Buna karşılık Kudüs Kralı II. Boudouin de yöreye geldi. Taraflar Antakya-Haleb-Menbic hattında birbirlerini izlediler ancak savaş olmadı. Sonbaharda da herkes ülkelerine döndü. Emir Belek de Harput'a dönerken Suruç yolunda Urfa Kontu Joscelin ve Birecik Senyörü Galeran'ın saldırısına uğradı. Tafdil köyü civarında yapılan savaşı Haçlılar kaybetti. Orduları yok edildiği gibi Kont ve Senyör de esir alındı. Artuklu Beyi, Urfa karşılığı esirleri serbest bırakmak istediye de Haçlılar Urfa'yı teslim etmediler. Esirler Harput'a götürüldü. Bu zafer Haçlılar arasında büyük üzüntüye neden oldu. Belek ise Amcası İlgazi'nin Kasım 1122'de ölümünün ardından Müslümanlar'ın tek lideri ve tek umudu haline gelmişti.¹⁷

Müslümanlar'ın ümidi Musul hâkimi İlgazi'nin ölümü, Haçlılar'da büyük bir sevinç yaratırken Müslümanlar ise günlerce matem tuttular. Fırsatı kaçırmak istemeyen Kudüs Kralı, derhal Kuzey Suriye'ye gelerek Esârib Kalesi'ni ele geçirdiği gibi Menbic'e kadar olan beldeleri tahrip etmiş, Birecik civarlarına kadar gelmiştir. Müslümanlar'ın umudu Emir Belek ise Haleb-Menbic hattında büyük bir tehdit teşkil eden Gerger üzerine yürümüş, kalenin Ermeni hâkimi Mihail, Haçlılar'dan yardım istemiştir. Bunun üzerine harekete geçen Kudüs Kralı I. Boudouin Fırat'ın batı yakasını takiple müttefikinin yardımına koştu. Urfalı Mateos'a göre ise Harput'ta esir olan Joscelin ve Galeran'ın intikam için hareket ettiğini belirtir.¹⁸ Belek ise Gerger'in kuşatması ile meşgulken Haçlılar'ın geldiğini haber alınca tedbir aldı. Samsat yakınlarında Sence (Göksu) köprüsü yakınlarında karşılaşan taraflar arasında müthiş bir savaş oldu ve

¹⁶ İbnü'l-Adîm, *Zubde*, s.146; Runciman, bu olaylarda barışı bozanın Müslümanlar olduğunu öne sürer. Bknz: Runciman, *Haçlı Seferleri*, C.II, s.132-3.

¹⁷ *Urfalı Mateos Vekayinamesi*, s.271-272; İbnü'l-Adîm, *Zubde*, s.156; İbn Kâlanîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, çev. Onur Özatağ, İstanbul, 2015, s.86; Ünlü Haçlı tarihçisi Runciman, Mateos'un açık kaydına rağmen Haçlılar'ın süvari birliği ile dolaşırken birden bire Belek ile karşılaştıklarını öne sürer. Bknz: Runciman, *Haçlı Seferleri*, s.133; Ayrıca bknz: Yınanç, "Belek", *İA (MEB)*, C.II, s.470; Ali Sevim, "Artukoğlu İlgazi", *Bellekten*, C.XXVI/104 (Ekim, 1962), s. 649-237 vd.

¹⁸ *Urfalı Mateos Vekayinamesi*, s.272.

Haçlılar imha edilircesine bozguna uğratıldı. Kral da esir edildi (18 Nisan 1123). Bu muazzam başarı Haçlılar'a karşı o güne kadar görülmemişti. Bu yüzden Belek olağanüstü bir şöhrete kavuştu. Kendisine 'Gazi' unvanı verildi. Irak Selçuklu Sultanı Mahmud, onu Haleb menşuru ile birlikte Hıristiyanlar'a karşı başkomutan seçmiştir. Bundan sonra Müslümanlar'ın komutanının ana hedefi yine Haleb-Menbic hattı, 'Kuzey Suriye Koridoru' olmuştur. O, önce Harran'ı kontrol ettikten sonra hemen Haleb'i korumaya yöneldi. Ortaçağ'ın en büyük İslam tarihçilerinden İbnü'l-Esir, Emir Belek b. Behram Gazi'nin Haleb'e hareketinin sebebini Haçlılar'ın Esârib Kalesi'ni ele geçirmesi olarak görür. Ona göre Belek, yeğeni ve İlgazi'nin oğlu Süleyman'ın Haleb'i muhafaza edemeyeceğini anladı ve bu çok ağırına gitti. Hemen şehre yürüdü ve kısa sürede şehri ele geçirdi (Haziran 1123). Kente yerleşti, Melik Rıdvan b. Tutuş'un kızıyla evlendi ve hukuken de Haleb'e sahip oldu.¹⁹

Belek Gazi, Haleb'e ve Kuzey Suriye bölgesine çok önem veriyordu. Türkler'in Yakınoğu'daki kaderleri ve Müslümanlar'ın geleceğinin burada yattığını görmüş, ne pahasına olursa olsun bu bölgenin elde tutulması gerektiğini anlamıştı. Anadolu ve Suriye'nin Oğuz Türkleri'nin vatanı olacaksa bunun yolu ona göre öncelikle Antakya-Hatay-Menbic hattından geçmekteydi. Emir Belek'in bu dehasını göremeyen ünlü Haçlı tarihçisi Steven Runciman, Müslüman Emiri'nin büyük şöhretini Franklar'a nihai darbe vurmak için değil, Haleb'e sahip olmak için kullandığını öne sürmüştür.²⁰

Harput'ta Haçlı esirlerinin çıkardığı isyan ve Urfa Kontu Joscelin'in kaçma haberi ile kuzeye dönen Emir Belek, 500 km.lik yolu 15 günde aldıktan sonra kente gelerek isyanı bastırmış, maiyetini cezalandırdıktan sonra Kudüs Kralı'nı Harran'a nakletmiş ve oradan Haleb'e dönmüştür (1124 Ocak-Şubat). Onun yokluğunda Haçlılar bilhassa Menbic bölgesinde sık sık yağma ve katliamlarda bulunup Müslümanlar'a büyük eziyetler çektirmişlerdi. Belek, bölgeye gelince bölge Haçlılarıyla denizden gelen Avrupa güçlerine karşı büyük bir seferberliğe hazırlanmış, Anadolu, Irak, Kafkasya bölgelerindeki Türkmenler'i cihada davet etmiştir. Ayrıca Haleb'teki Batınîler ve gizli örgütleri etkisiz hale getirdi. Haçlılar'a karşı ilk hedefinde Azaz ve Tell-Başir vardı. Müslüman kuvvetler Azaz'ı kuşatırken bazı garip olaylar yaşandı. Yılların müttefiki Menbic hâkimi Hassan b. Gümüştekin'in ihanetinden şüphelendi ve derhal tutuklattı. Zira

¹⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C.X, s.483.

²⁰ S. Runciman, *Haçlı Seferleri*, C.II, s.134.

Menbic, varlık mücadelesinde kilit durumdaydı. Kent doğrudan ele geçirilmeliydi. Menbic alındı, ancak iç kale direndi. Bu arada Bellek'in şüphesi doğru çıkmış ve Hassan'ı kurtarmak için Urfa Kontu Joscelin, Maraş ve Keysum Kontu Geoffroy başta olmak üzere pek çok haçlı komutanı Menbic önlerine geldiler. 5 Mayıs 1124'de Menbic önlerinde gerçekleşen şiddetli savaşı Müslümanlar'ın kahramanı Belek Gazi ve ordusu kazandı. Kader, Türk ve Müslümanlar'dan yana gözükiyordu. Suriye sahilindeki Sur şehri de kurtulunca Haçlılar'ın sonu yaklaşacaktı. Fakat beklenmedik hadise, iç kaleden atılan bir ok her şeyi değiştirdi. Büyük insan, büyük komutan, gazi ve mücahit ölmeden önce söylediği “*Bu bütün Müslümanlar'ın öldürülmesidir.*” ifadesi bu trajik sonun en anlamlı ifadesidir. Zira o dönemde Belek Gazi ayarında Haçlılar'ın korkulu rüyası olduğu kadar kabiliyetli enerjik ve karizmatik bir lider yoktu. Ölümü, Müslümanlar'ı büyük kedere gark ederken Haçlılar ondan kurtuldukları için bayram ettiler ve planlarını kaldığı yerden uygulamaya devam ettiler.²¹

Emir Belek Gazi'nin ölümü, İslam dünyasında büyük bir şaşkınlık ve üzüntü yaratmıştı. Suriye'de olduğu gibi Anadolu'da da siyasi dengeleri değiştirmiş, Malatya'yı fetheden Danişmendliler'in hâkimiyet dönemi başlamış, Artuklu azameti çökmüştü. Ancak onun Haçlılar ile mücadele ruhu Müslümanlar arasında tutunmuş, yeni bir uyanışa sebep olmuştur. Ölümünden sonra onun izinden gidenler, Haleb-Menbic hattını düşmana teslim etmemişler, dolayısıyla Belek'in emekleri ve enerjisi heba olmamış, Türk ve İslam dünyasında asırlarca varlık mücadelesi olarak devam ettirilmiştir.²²

Kaynakça

- Abû'l-farac, G., *Abû'l-Farac Tarihi*, C.I, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1986.
Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Ankara, 1988.
Cahen, C., *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Y. Moran, İstanbul, 1973.
Cline, Eric H. – GRAHAM, Mark W., *Antikçağ İmparatorlukları*, çev. Ekin Duru, Say Yay., İstanbul, 2017.

²¹ İbnü'l-Adîm, *Zubde*, s.162 vd.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. X, s.489; *Urfalı Mateos Vekayinamesi*, s.277 vd.; Runciman, *Haçlı Seferleri*, s.136; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, C.II, TTK, Ankara, 1994, s.48 vd.

²² Mukayese için bkz: C. Hildenbrand, *Müslümanlar'ın Gözünden Haçlı Seferleri*, s. 135-136.

- Demirkent, I., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, C.II, TTK, Ankara, 1994.
- Demirkent, I., “Menbic”, *DİA*, C.XXIX, s.123-125.
- Hildenbrand, C., *Müslümanlar'ın Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2015.
- Honigmann, E., *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, İstanbul, 1970.
- Honigman, E., “Menbic”, *MEB İA*, C.VII, İstanbul, s.704.
- İbnü'l-Adîm, Kemâlüddin, *Zubdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb'te Selçuklular*, çev. Ali Sevim, TTK, Ankara, 2014.
- İbn Kâlanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, çev. Onur Özatağ, İstanbul, 2015.
- İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay., İstanbul, 2014.
- İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça, İstanbul, 1987.
- İstahri, *Ülkelerin Yolları*, çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2015.
- Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 2011.
- RUNCİMAN Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.I-II-III, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1986.
- Sevim, A., *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara, 1989.
- Sevim, A., “Suriye Selçuklu Melikliği”, *Türkler*, C.VI, Ankara, 2012, s.763-67.
- Sevim, A., “Artuklu Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri”, *Belleten*, C. XXVI/101 (Ocak 1962), s. 119-131.
- Sevim, A., “Artukoğlu İlgazi”, *Belleten*, C.XXVI/104 (Ekim, 1962), s. 649-687
- Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984.
- Urfalı Mateos Vekayinamesi 952-1136 ve Papaz Grigor'un Zeyli 1136-1162*, çev. H. Andreasyan, TTK, Ankara, 1987.
- Van De Mieroop, M., *Antik Yakındoğu'nun Tarihi*, çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara, 2006.
- Vâkidi, *Fütûhu's-Şam*, çev. Hasan Gülşen, Nüve Kültür Merkezi, İstanbul, 2016.
- Yınanç, M. H., “Belek”, *İA* (MEB), C.II, İstanbul, s.468-469.
- I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, çev. Vedii İlmen, İstanbul, 2005.